

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918”
DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ**

TEZĂ DE DOCTORAT

**PREOȚIA ÎN DOUĂ MARI RELIGII: IUDAISM ȘI CREȘTINISM
– PARADIGME SACERDOTALE PÂNĂ ÎN EPOCA
CONSTANTINIANĂ–**

~ rezumat ~

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC
PR. PROF. UNIV. DR. EMIL IOAN JURCAN**

**CANDIDAT
PR. VIOREL-ION VLĂDUCU**

**ALBA IULIA
2016**

Cuprins

Abrevieri

Glosar de termeni ebraici

Introducere

1. Importanța temei
2. Noutatea cercetării – stadiul cunoașterii
3. Întrebările de cercetare
4. Metodologia cercetării
5. Prezentare generală a lucrării

CAPITOLUL I

Preoția în religiile din vecinătatea Israelului

- I.1. Preoția la asiro-babilonieni
- I.2. Preoția la canaaneeni
- I.3. Preoția la egipteni
- I.4. Preoția la hitiți
- I.5. Preoția la romani

CAPITOLUL II

Preoția în iudaism –paradigme sacerdotale până în epoca constantiniană

- II.1. Funcția preoțească premozaică
 - II.1.1. Preoția întâilor născuți
 - II.1.2. Preoția lui Melchisedec
- II.2. Moise și instituirea preoției
 - II.2.1. Aaron – cel dintâi Mare Preot

- II.3. Preoția în perioada Primului Templu
 - II.3.1. Preoția în timpul exilului babilonian
 - II.4. Preoția în perioada celui de-al Doilea Templu
 - II.5. Preoția în timpul Mântuitorului Iisus Hristos
 - II.5.1 Grupări religioase
 - II.5.2. Sinedriul
 - II.6. Sacerdoțiul după dărâmarea Templului. Preoția după anul 70
 - II.6.1. Iudaismul rabinic
 - II.6.1.2. Reorganizarea cultului
 - (Sinedriul de la Iamnia - Iavneh)
 - II.6.2. Interzicerea cultului (revolta lui Bar Kochba)
 - II.7. Cult didactic - perioada talmudică
 - (de la Bar Kochba la abolirea patriarhatului)
 - II.7.1. Exegeza rabinică - *Talmudul*
 - II.7.1.2. Școlile și academiile rabinice
 - II.7.2. Slujirea sacerdotală în sinagogă
- Câteva considerații despre evoluția rabinatului după desființarea patriarhatului iudaic*

CAPITOLUL III

Preoția creștină – ca o continuatoare a sacerdoțiului veterotestamentar

- III.1. Preoția lui Hristos - fundamentul preoției creștine
- III.2. Treptele slujirii sacerdotale în epoca apostolică
 - III.2.1 Apostolatul și succesiunea apostolică
 - III.2.1. Apostolatul – ca slujire a Bisericii
 - III.2.1.1. Egalitatea în slujire
 - III.2.2.2. Lucrarea apostolilor.
 - Sucesiunea apostolică
 - III.2.2. Constituirea ierarhiei bisericești
- III.3. Dezvoltarea ierarhiei bisericești în epoca postapostolică (sec. II-III)
- III.4. Ierarhia bisericească în scrierile creștine din primele veacuri creștine

III.4.1. „Ierarhie stabilă și ierarhie itinereantă” în Didahia celor Doisprezece Apostoli

III.4.2. *Ierarhia bisericească* în epistolele Sf. Ignatie al Antiohiei

III.4.3. Sfântul Policarp

III.4.4 Sf. Dionisie Areopagitul

III.4.5. Teofil al Antiohiei

III.4.6. Păstorul lui Herma

III.4.7. Tradiția apostolică a lui Ipolit

III.4.8 Scrisoarea Sf. Clement Romanul către Corinteni

III.4.9. Sf. Irineu

III.4.10 Sf. Iustin Martiriul

III.4.11 Tertulian

III.4.12 Clement Alexandrinul

III.4.13. Sf. Ciprian

III.5. Preoția în epoca constantiniană

III.5.1. Sinodul I ecumenic – importanța hotărârilor sale

III.5.2. Situația după epoca constantiniană

Câteva considerații despre hirotonia femeii

CAPITOLUL IV

Preoția în două mari religii: o analiză comparată între iudaism și creștinism

IV.1. Funcția preoției - asemănări și deosebiri

IV.2. Slujitorul altarului - în iudaism și creștinism

IV. 3. Ierarhia sacerdotală în iudaism și creștinism

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare biblice și patristice
2. Volume, cărți
3. Reviste și instrumente auxiliare din domeniu

PREOȚIA ÎN DOUĂ MARI RELIGII: IUDAISM ȘI CREȘTINISM – PARADIGME SACERDOTALE PÂNĂ ÎN EPOCA CONSTANTINIANĂ–

~ rezumat ~

Cuvinte cheie: *Biserică, sinagogă, preoție, iudaism, creștinism, ierarhie, rabinat, rabin, mare preot, episcop, preot, diacon, levit, Constantin cel Mare, Ierusalim, Sinedriu, sinod, ucenic, maestru*

Introducere

În urma studierii celor două preoții, care au făcut obiectul acestei cercetări, am privit slujirea sacerdotală din mai multe puncte de vedere. Am observat cât de diferită este situația în creștinism față de iudaism, însă am identificat și acele asemănări, care vădesc o anumită continuare a preoției creștine față de preoția veterotamentară.

În toate religiile lumii, cel care a făcut legătura dintre cer și pământ, dintre divinitate și om, a fost preotul. A vorbi sau a scrie despre preoția din iudaism și creștinism îți trebuie cunoștințe vechi și de detaliu, întrucât aceste două religii au marcat popoare și civilizații și continuă încă s-o mai facă. În toată istoria lor, atât iudeii cât și creștinii au fost persecutați, chiar dacă intensitatea acestora a suferit oarece modificări. Paradoxal, timpurile pe care le trăim ne transpun într-o oarecare măsură, cu trăirea credinței, atât în iudaism cât și în creștinism, la timpurile de început, când preoția se cristaliza și căuta să-și impună autoritatea necesară.

În contextul în care ultimul timp se observă un anticlericalism accentuat promovat cu obstință în opinia publică pe toate canalele media și nu numai, o lucrare comparată despre instituția preoției este mereu necesară în teologie, cu atât mai mult cu cât în spațiul românesc nu există o lucrare propriu-zisă, care să trateze comparat în detaliu subiectul adus în discuție. Pentru teologia românească o aprofundare a acestei teme de maximă actualitate vine nu numai să umple un gol în cercetare și să îmbogățească lista lucrărilor ce vorbesc despre preoție, cât mai ales să facă extrem de conștienți atât pe slujitori cât și pe membrii Bisericii Ortodoxe Române de misiunea lor istorică și națională.

Cât privește actualitatea, importanța, metoda de cercetare și obiectivul tezei,

bazându-ne pe o reprezentare succintă a cadrelor istorico-biblice, vom analiza în prezenta teză de doctorat, preoția ca instituție. Lucrarea se bazează pe metoda biblico-istorică, capitolele fiind ordonate pe baza succesiunii în timp a evenimentelor. Bibliografia utilizată se constituie din lucrări fundamentale din teologia românească și din cea internațională. Materialele folosite îi conferă lucrării un stadiu de actualitate; în acest sens trebuie menționat faptul că lucrarea folosește diverse materiale străine, selectate în funcție de relevanța lor pentru tema în cauză.

1. Preoția în religiile din vecinătatea Israelului

Formularea acestui capitol introductiv are scopul de a trece scurt în revistă conceptul de preoție și de sacerdoțiu, ca elemente ce se regăsesc în majoritatea religiilor sau credințelor religioase ale lumii. În schițarea acestui capitol de la premisa că sacerdoțiul se regăsește în aceste comunități religioase în numeroase feluri și chipuri, de la o simplă atribuție spirituală până la o organizare minuțioasă a tagmei sau comunității; de la manifestările primare până la religiile popoarelor ce au marcat cultura și civilizația omenirii.

Mergând pe firul istoriei, în religiile vechi, sacerdotul era nu numai cel ce practica sacerdoțiul în sine, ci și reprezentantul culturii și al civilizației. Figura preotului ca slujitor exclusiv al divinității se regăsește în toată lumea antică precum și în sursele biblice, unde funcția preoților este caracterizată drept „slujbă sfântă”.

Pornind de la premisa de argumentare că, preoția precreștină avea o funcție formală, nedeplină, voi face o scurtă portretizare a câtorva mari religii creștine, aceasta numai din perspectiva de a oferi o imagine de ansamblu a conceptului de „preoție” la asiro-babilonieneni, canaaneeni, egipteni, hitiți și romani. Rolul acestei scurte treceri în revistă îl constituie faptul că aceste popoare se aflau în proximitatea geografică sau culturală a poporului Israel, fapt care duce la o discuție logică a unor probabile influențe directe sau indirecte asupra poporului Israel, matrice pe care avea să se plămădească religia creștină.

2. Preoția în iudaism

- paradigme sacerdotale până în epoca constantiniană –

Capitolul în cauză scoate în evidență funcția preoțească în comunitatea iudaică. Mai întâi, bazându-ne pe o reprezentare succintă a cadrelor istorice specifice timpului veterotestamentar vom analiza specificitatea și rolul funcției preotești în cadrul social-religios al comunității iudaice. Mai apoi vom arăta situația sacerdoțiului iudaic în timpul Mântuitorului dar și istoria și evoluția rabinatului până la desființarea patriarhatului iudaic.

Incursiunea realizată în istoria lui Israel relevă preocuparea constantă a singurului popor ales de Dumnezeu pe pământ, pentru a-L face cunoscut și a arăta lumii că Israel dintotdeauna a fost o teocrație și că misiunea sa specială a fost transpusă în practică în primul rând prin cei afierosiți Domnului. La poporul ales vom observa cât de importantă este organizarea castei sacerdotale. Preoția va arăta un anumit parcurs, ea fiind specifică diferitelor perioade biblico-istorice.

II.1. Funcția preoțească premozaică

În acest subcapitol vom arăta că etapa de început a preoției în iudaism este constituită din o formă simplă de preoție, văzută în preoția capilor de familie și a întâilor-născuți. În această formă de început este relevant de prezentat preoția lui Melchisedec. Funcția preoțească începe de la creație, pentru ca apoi să capete un anumit parcurs, ea fiind specifică diferitelor perioade biblico-istorice. Menționi cu privire la existența preoției la poporul ales înainte de vremea lui Moise găsim expuse în scrierile vechitamentare, însă această funcție preoțească nu apare ca o instituție permanentă și organizată.

II.2. Moise și instituirea preoției

Odată cu Moise apare o altă formă de preoție; acum funcția preoțească s-a conturat mai clar, însă paralel cu aceasta a continuat și practica premozaică cea care îl înzestra pe capul familiei cu sarcini și acte preotești. Preoția mozaică ne pune în față un context clar, adică din legământul închinat pe muntele Sinai, Dumnezeu a ales o singură seminție – cea a lui Levi – pentru a îndeplini funcția preoțească. Prin unitatea sanctuarului și a sacerdoțiului se păstrează unitatea credinței și uniunea națiunii.

Preoția lui Levi primește un caracter singular, orice alte forme de preoție sau de practicanți din alte seminții fiind excluse. Preoții trebuiau să fie descendenți direcți ai lui Aaron – aceasta fiind prima condiție pe care trebuiau să o îndeplinească. Acum, marele preot și-a asumat autoritatea centrală. În același timp clerul a rămas independent de autoritatea laică și s-a impus în fața acesteia datorită prestigiului funcției sale preoțești. El era socotit fundamentul teocrației și al moralității.

Așadar, schimbarea de paradigmă se vede odată cu Moise cand apare o altă formă de preoție. Aceasta înseamnă că funcția preoțească s-a conturat mai clar în preoția mozaică, însă paralel cu aceasta a continuat și practica premozaică cea care îl înzestra pe capul familiei cu sarcini și acte preoțești. De pe acum preoția lui Levi primește un caracter singular, orice alte forme de preoție sau de practicanți din alte seminții fiind excluse. Începând din vremea lui Moise, preoția Vechiului Testament a fost organizată în trei trepte, ce corespundeau împărțirii cortului sfânt în: Sfânta Sfintelor, sfânta și curtea cortului. Preoția este deservită acum de persoane consacrate pentru cultul: marele arhieru, preotul și levitul.

II.3. Preoția în perioada Primului Templu

Ceea ce caracterizează această perioadă este faptul că ea este legată de apariția monarhiei. Este foarte bine conturată acum această funcție a monarhului prin care el avea acces la altar și putea aduce toate categoriile de jertfe. Se poate spune că interacțiunea dintre regalitate și preoție este una dintre cele mai importante caracteristici ale istoriei lui Israel, pentru că, niciodată în Israel - spre deosebire de restul Orientului Apropiat - preoția nu a fost întruchipată în persoana regelui. Cu toate că preoția este mai veche decât regalitatea, monarhia a dat însă preoției posibilitatea ca aceasta să atingă maximul său de dezvoltare socială.

Însă, imixtiunea politicului în religie își face întotdeauna simțită prezența. Este clar că relațiile dintre regi și preoți nu au fost întotdeauna netede. Se poate vorbi despre cazuri în care monarhul s-a implicat în întreținerea Templului și când s-a ivit prilejul și-a impus autoritatea sa, într-un mod brutal. Acest fapt a condus la scăderea autorității marelui preot. Odată cu întemeierea templului de către Solomon, preotul a devenit o autoritate în mijlocul credincioșilor.

O nouă perspectivă asupra preoției se vede odată cu distrugerea simultană a Templului și a monarhiei (587 î.d. Hr.), cand practic s-a pus capăt protecției regale asupra preoției și a dat preoților o mai mare autoritate asupra comunității. Eliberată acum de

tentațiile și tendințele puterii politice, preoția se conturează ca pol spiritual al poporului evreu; era perioada în care poporul evreu era străin între păgâni.

II. 4. Preoția în perioada celui de-al Doilea Templu

După revenirea din captivitate, toate familiile preoțești au fost restabilite în funcțiile care le-au avut mai înainte. Conform reformei religioase a lui Ezdra preoții și leviții sunt adunați să „curățească” sanctuarul și să-l pregătească pentru sărbătorile solemne. În epoca lui Ezdra și Neemia, aceștia au vegheat ca genealogia preoților și a leviților să fie verificată cu grijă. După exilul babilonian, Templul și clerul lui au devenit centrul absolut al identității iudaice. După exil, influența preoției s-a afirmat tot mai mult iar ierarhia sacerdotală a capătat o autoritate tot mai mare.

Acum Templul depășea ca importanță toate celelalte instituții, așa încât unii străini, ca istoricul și geograful Hecateu din Abdera, îi considerau pe evrei un popor sacerdotal, sau cel puțin aflat sub dominația preoților. De pe acum se înregistrează o creștere în importanță a cărturarilor, care, spre deosebire de preoți nu erau conditionați de apartenența la un anumit grup ereditar.

Marele preot a avut în mod permanent un rol important în istoria poporului evreu. Potrivit Tradiției, au existat optsprezece mari preoți în perioada Primului Templu și aproximativ șaiszeci în timpul celui de-al Doilea Templu ceea ce arată că funcția preoțească a marelui preot a evoluat, marele preot fiind implicat și în cadrul politico-social. În urma cuceririi romane poziția Marelui Preot a intrat în declin, acesta devenind un instrument politic în mâinile romanilor. Funcția preotului în această perioadă era una foarte accentuată în reclădirea caracterului mozaic. În comparație cu funcția preoțească leviții pierd din importanță în perioada postexilică fiind considerați doar ca o treaptă a clerului inferior.

II.5. Preoția în timpul Mântuitorului Iisus Hristos

În acest subcapitol am concentrat pe realitatea actului sacerdotal cu tot ce înseamnă spațiul liturgic pe care acesta îl presupune. Aici nu vom pleca de la întrebarea cu privire la rolul preotului în comunitate, în respectivele perioade analizate, întrebare pe care o propune capitolul precedent, ci vom discuta reprezentarea actului preoțesc. Dacă până acum am încercat să arătăm ce rol avea preotul în comunitatea iudaică, aici vom schimba perspectiva și vom arăta ce rol avea sacerdoțiul iudaic și cum era reprezentat actul în sine.

Înainte de căderea Templului se observă o decădere a funcției prin faptul că alegerea Marelui Preot se făcea prin tragere la sorți. Poporul păstra totuși încă o deosebită considerație față de marele preot, care trebuia să rămână șeful de necontestat al națiunii iudaice. În această perioadă se poate observa un decalaj social între arhieriei și preoții obișnuiți.

Pe lângă preoți existau și funcționari responsabili cu învățătura. Acești învățători de lege constituiau un fel de minister separat profesional de preoție. Ei au fost atât teologi cât și juriști. Autoritatea lor se bazează nu numai pe cunoștințele lor din Legea scrisă, dar mai presus de toate pe cunoașterea perfectă a tradiției orale. Este vorba despre instituția rabinatului. Rabinii, ca urmași ai fariseilor au continuat interpretarea Scripturii și formularea legilor.

După marele preot, următoarea importantă instituție a evreilor din timpul lui Iisus, a fost Sinedriul, acesta fiind văzut ca un consiliu suprem național și religios. Sinedriul poate fi văzut ca un prototip pentru comunitatea iudaică. După modelul Sinedriului, fiecare comunitate iudaică, atât în Palestina cât și în diaspora de la nivel mondial, era administrată de către un colegiu de Batrani și de „presbiteri” ales pe viață de comunitatea însăși. Acest colegiu de bătrâni, sanhedrin sau presbiterium, era investit prin punerea mâinilor. Sinedriul, corpul politic, legislativul și instanța aveau să dispară după distrugerea Templului.

II.6. Sacerdoțiul după dărâmarea Templului. Preoția după anul 70

Cu dărâmarea Templului se încheie o etapă din istoria iudeilor. Acum are loc ruptura iudaismului de creștinism. După distrugerea Templului a încetat și influența preoției. A rămas de acum funcția „didactică”. Iudaismul rabinilor l-a înlocuit pe cel al preoților.

După anul 70 iudaismul va intra în perioada rabinică, acolo unde rabinul deține rolul cel mai important. Funcția originală a *Kohen*-ului s-a dezvoltat în datoria preotului de predare și interpretare a Torei (legea). El a fost reprezentantul și păzitorul sfințeniei datorite lui Israel de Domnul și a ascultării poporului și a națiunii.

Referitor la rolul rabinilor în cadrul paradigmei rabinice, Hans Kung arată faptul că rabinii sunt „doctori ai Legii”, deci nu preoți, nici căpetenii ale comunității, nici păstori, nici mijlocitori ai mântuirii, ci specialiști și interpreți ai Legii, cu o pregătire specială; rabinii au luat locul preoților ca elită conducătoare a poporului, însă ei nu sunt o elită celibatară, monastică, detașată de popor ca în creștinism.

Un eveniment important pentru iudaism, în contextul de după anul 70 a fost Sanhedrinul sau adunarea rabinică de la Yavneh, din Iudeea. Grație acestei școli întemeiate de Rabbi Jochanan, valorile spirituale ale poporului evreu, înfrânt pe plan național și amenințat cu distrugerea au fost salvate. Sinedriul de la Iamnia a devenit continuatorul și moștenitorul marelui sinedriu de la Ierusalim, fiind compus din 72 de „bătrâni”, care erau doctori farisei ai Legii.

Iudaismul din această perioadă traversează momente tranșante atât din punct de vedere al reorganizării interne în cercul rabinatului cât și în cadrul interacțiunii sau al coliziunii socio-politice. În anul 133 a izbucnit o revoltă sub conducerea lui Mesia Bar Kochba. Romanii au trecut mai apoi plugul pe ruinele Ierusalimului și au pus bazele unui nou oraș Aelia Capitolina. De acum comunitatea din Palestina a fost complet organizată sub conducerea rabinică, a cărei hegemonie acum a fost de necontestat.

II.7. Cult didactic - perioada talmudică (de la Bar Kochba la abolirea patriarhatului)

O consecință destul de gravă pentru iudaism după răscoala lui Bar Kochba a constat în faptul că împăratul Hadrian a desființat Sanhedrinul și a interzis, sub pedeapsa capitală, studiul Torei și practicarea actelor de cult. De acum înainte, hotărârile Sanhedrinului sunt recunoscute de întreaga diaspora evreiască. Principala inovație a fost înlocuirea pelerinajelor și sacrificiilor săvârșite în templu cu studierea Torei, rugăciunile și pietatea, acte religioase care se puteau efectua în oricare loc de pe fața pământului. Continuitatea cu trecutul era asigurată în special prin studiul Bibliei

Cât privește statutul religiei iudaice în imperiul roman, când *Lex Antoniana de civitate* a fost promulgată de către Caracalla în 212, se acordă titlul de cetățean roman pentru toți locuitorii imperiului, și atunci iudeii au devenit cetățeni privilegiați. Începând cu anul 313, Constantin cel Mare s-a străduit însă să-i aducă iudaismului o stare de inferioritate instituțională. Mai târziu, Codul lui Teodosie menține privilegiile evreilor, și insistă pe ideea de dreptate și toleranță.

Este foarte clar că Tora a devenit liantul și simbolul unității evreiești printre neamuri. Aceasta a devenit fundamentul poporului iudeu. Din perioada postexilică sinagoga devine loc de cult prin excelență.

Sistemul al rabinatului s-a propagat prin intermediul școlilor, sinagogilor și tribunalelor iar în perioada formării sale (70-640 d.Hr) a construit o sinteză între două elemente opuse ale religiei lui Israel: mișcarea mesianică și componenta sacerdotală. Prima

perioada de poziționare a rabinatului în prim planul iudaismului se petrece odată cu distrugerea Templului, când sinagoga și-a asumat o poziție în cultul iudaic mai centrală decât ar fi avut loc chiar în epoca fariseică din diaspora. În această perioadă rugăciunea a luat locul jertfelor, deci se poate spune că, contextul liturgic experimentează o schimbare de paradigmă liturgică, adică funcția liturgică evoluează.

Prin toate curentele rabinice normative ale iudaismului evreii au supraviețuit din antichitate până astăzi trăind în diaspora și regăsindu-și nucleul iudaic în conceptul rabinic și astfel națiunea iudaică a produs patrimoniul spiritual prin care întreaga civilizația umană trăiește.

Funcția liturgică a preotului a evoluat, de la jertfe la rugăciune, de la templu la sinagogă, însă chiar dacă cultul (funcția preotului și a levitului) a fost despărțit de învățătura (rabinatul de mai târziu) ele nu au evoluat însă niciodată ca două concepte separate în fenomenologia existenței iudeilor, ci ele au rămas în continuare ca organisme vii.

3. Preoția creștină

- ca o continuatoare a sacerdoțiului veterotestamentar -

Vom porni analiza noastră de la fundamentarea preoției creștine pe temelii lui Hristos și a Sfinților Apostoli. În centrul acestui capitol vom plasa întrebări precum: ce este preoția, și cum apare ea încă de la începutul Bisericii în creștinism.

Preoția Noului Testament este continuatoare celei a Vechiului Testament dar și cea care o desăvârșește, semnificația fiind prezentarea ei în sintagma relațională dintre Hristos și Melchisedec: continuitatea fiind aspectul fundamental al autenticității, al neschimbabilității, ca repere ale prezenței divine. Nu putem vorbi de o preoție în afara sacralității. Biserica a posedat cu siguranță funcțiile ierarhice înainte de a-și rezerva un vocabular precis cu privire la ierarhia bisericească.

III.1. Preoția lui Hristos - fundamentul preoției creștine

Noua preoție va fi ridicată din altă seminție decât din cea lui Levi, și anume din neamul lui Iuda, spiță împărătească, din care va răsări Iisus ca Împărat. Iisus s-a născut într-o familie davidică, deci nu putea sub nicio formă să ocupe o funcție sacerdotală la iudei. Niciun cuvânt și niciun gest al Său nu trădează vreo revendicare de a avea vreo pretenție la

vreo funcție clericală. Sacrificiul unic al lui Hristos, Marele Preot, marchează sfârșitul (deja profetit în Vechiul Testament) cultului legii vechi (Evr. 10. 5).

Preoția creștină este extinderea în timp și spațiu a preoției lui Iisus Hristos, Care a dorit să întemeiască o societate durabilă, care să se perputeze până la sfârșitul veacurilor. Aceasta societate este ierarhică. Domnul Iisus a Apostolilor dat autoritate pentru a continua opera sa și pentru a conduce Biserica.

III.2. Treptele slujirii sacerdotale în epoca apostolică

Efervescența credinței acelor timpuri a fost una de-a dreptul de admirat, dacă ținem seama că atât Apostolii cât și misionarii creștini nu se temeau nici chiar de moarte sau de alte lucruri vătămătoare, ci cu mult curaj mergeau acolo unde Biserica îi trimitea. Tocmai de aceea, pentru noi cei de astăzi, atunci când analizăm epoca de început a creștinismului rămânem în uimire și nu facem altceva decât să-i admirăm pe primii creștini.

În analiza noastră vom porni de la legătura apostolilor cu preoția Bisericii și transmiterea ei mai departe în Biserică prin succesiune apostolică. Aici vom discuta mărturiile Noului Testament și vom trata despre treptele preoției creștine.

Textele nou testamentare dau mărturie clară că preoția creștină își are fundamental în preoția Mântuitorului Hristos, Care a pus bazele ierarhiei chiar în Sfinții Apostoli. Apostolii au format ierarhia primei comunități creștine din Ierusalim, dar misiunea lor era una universală, astfel încât ierarhia instituită de ei s-a răspândit și în alte comunități. Modul de acțiune al lui Iisus nu este însă cu totul nou, având corespondent în iudaismul contemporan Lui, fiind similar cu cel al rabinilor vizavi de discipolii lor. Biserica Ortodoxă păstrează, ca un mecanism extrem de important al apostolicității sale de durată, venirea împreună a liderilor săi spirituali în consiliu sau sinod. Acest proces se bazează pe arhetipul Consiliului Apostolic înregistrat în F.Ap., cap. 15.

Cât privește preoția transmisă de apostoli prin hirotonie, succesorilor lor în har – episcopilor – ea se numește preoție de succesiune apostolică, ce are în vedere toate cele trei trepte de slujire. Clerul creștin s-a legitimat întotdeauna prin succesiunea apostolică.

În afara Ierusalimului neexistând templul, cultul creștin se desfășura după modelul sinagogal. Cu timpul, creștinii fiind alungați din sinagogă au trebuit să-și organizeze comunitatea separată de iudei și deci să practice un cult propriu desfășurat în case particulare. Biserica a avut o deosebită grijă în alegerea persoanelor ce urmau să fie afierosite Domnului. Privitor la hirotonie, aceasta se făcea prin punerea mâinilor și prin

rugăciune, precedate de postire. Primul caz de hirotonie a fost punerea mâinilor peste cei 7 diaconi, fapt relatat în F.Ap. cap.6. Diaconii au fost aleși pentru a ajuta la misiunea Bisericii. Diaconii și-au asumat funcții pastorale, încurajau comunitatea și dădeau sfaturi, ajutând comunitatea să funcționeze.

Odată cu distrugerea Templului din Ierusalim din anul 70, creștinismul, care își menținuse ca centru Ierusalimul, s-a distanțat treptat de matricea sa iudaică, structurându-se în biserici ordonate ierarhic, având în frunte un episcop. Ierarhia bisericească nu s-a impus din primul moment în linia întâi. Conducătorul bisericii era episcopul iar preoții formau sfatul episcopului.

Răspândirea Evangheliei și la sate a determinat apariția horepiscopilor sau episcopilor de țară; unii erau episcopi deplini, alții simpli preoți. Ei erau inferiori ierarhilor ordinari. Treptat, ei au fost înlocuiți cu periodeuții (clerici vizitatori).

III.3. Dezvoltarea ierarhiei bisericești în epoca postapostolică (sec. II-III)

Mergând pe firul istoriei, după perioada de efervescentă de la începutul creștinismului, rolul clerului a început să crească din ce în ce mai mult. Organizarea ecleziastică, și în special, ierarhia ecleziastică, cunoaște în această perioadă o dezvoltare decisivă. Odată cu epoca postapostolică, terminologia bisericească începe să fie înțeleasă de cât mai mulți oameni.

Din secolul al doilea episcopul nu mai apare decât alături de presbiteriul său, atât la fiecare Euharistie, cât și în misiunea pastorală. Dacă la începutul creștinismului pe lângă cler, existau și alte persoane ce propovăduiau Evanghelia, începând cu secolul II, rolul clerului a fost unul determinant în această lucrare. De acum s-a făcut distincția clară între episcop și preot. Începând cu prima perioadă a secolului al II-lea în întreaga Biserică se afirmă o tripartidă funcțiune ministerială: episcop, presbiter, diacon.

O chestiune delicată a acestei perioade a rămas legitimarea slujirii sacramentale pe succesiune apostolică. Încep să apară sedii episcopale cu o importanță specială: Ierusalim, Antiohia, Alexandria, Constantinopol și Roma, sedii a căror importanță specială este subliniată încă din zorii creștinismului.

În lupta împotriva ereziilor un rol important l-au avut sinoadele și consiliile de episcopi. De la sfârșitul celui de al doilea secol se poate întrevăde clar baza pentru diviziunile teritoriale din cadrul bisericii în ansamblu, care depășesc sfera de aplicare a bisericilor locale. Autoritatea episcopului s-a consolidat și a încetat a mai fi contestată de

presbiteri spre sfârșitul aceluiași secol. Colegiul presbiterilor a început să devină de atunci consiliu episcopal iar deciziile episcopului erau luate în acord cu acest grup. Din sec. II episcopii sunt capii Bisericilor și le garantează acestora unitatea și păstrarea dreptei credințe.

Începând din sec. III este folosită o terminologie strict sacerdotală, vizavi de clerul creștin. Nevoile de biserici în sec. III determină formarea de grade suplimentare în ierarhie. În sec. III, episcopul deținea încă rolul central în Biserică, însă importanța preoților din jurul său începe să crească.

Cât privește organizarea bisericească, din sec. III apare și termenul „enorie”, ce desemna unitățile bisericești locale, care aveau în fruntea lor doar câte un presbiter. Acestea se împărțeau în enorii urbane și rurale. Prin împărțirea parohiei episcopale în mai multe enorii, conduse de câte un horepiscop, apar în Biserică noi unități organizatorice, adică cele conduse de horepiscop, care sînt precursorile unităților teritoriale de mai târziu, numite protopopiate. De la sfârșitul veacului III și începutul veacului IV, apare „eparhia” și „mitropolia”.

Putem conchide că până în secolul IV, preoția ca termen era extinsă și cuprindea atât pe episcopi cât și pe preoți, chiar dacă cu timpul diferența s-a simțit din ce în ce mai mult, întrucât lucrarea lor a început să fie cunoscută mult mai bine.

III.4. Ierarhia bisericească în scrierile creștine din primele veacuri creștine

În perioada de început a creștinismului s-a simțit nevoia de a prezenta și explica sensul și importanța ierarhiei bisericești în operele scrise. De asemenea, s-a simțit nevoia existenței unui singur lider în fiecare comunitate, atât pentru disciplina comunității dar mai ales în respingerea opiniilor eretice, întrucât era nevoie de un singur oficial responsabil. Scrierile creștine din această perioadă sunt extrem de importante, întrucât se constituie în mărturii importante pentru cunoașterea acelor timpuri.

După Noul Testament, Didahia celor Doisprezece Apostoli este cea mai veche lucrare care ne vorbește despre ierarhia creștină. Didahia recomandă comunităților creștine să-și hirotonească „episcopi și diaconi vrednici de Domnul”. Cel care exprimă extrem de sugestiv care este Biserica lui Hristos este Sfântul Ignățiu al Antiohiei: „*Fără episcop, preot și diacon, nu există și nu se cheamă Biserică*” (*ep. Tralieni III, 1*). Sfântul Ignatie Teoforul, în cele șapte epistole ale sale tratează problema ierarhiei bisericești ca pe o temă centrală în cadrul învățaturii despre unitatea Bisericii, învățătura ce l-a preocupat în mod

deosebit.

Un alt martor timpuriu important al succesiunii apostolice este Ipolit al Romei (cca. 170-236), care a scris Tradiția Apostolică. El arată că hirotonia se făcea prin punerea mâinilor, într-un cadru liturgic. În cartea sa „*Tradiția apostolică*”, Ipolit prezintă triada episcop, preot și diacon. Apoi, Epistola lui Clement este cel mai vechi text patristic cu privire la succesiunea apostolică iar Tertulian, în „*Apologetica*”, afirmă că în Biserica creștină erau „ordo” și „plebs”, adică „cler și poporul lui Dumnezeu”. Și Clement Alexandrinul vorbește de ierarhia bisericească și insistă asupra rolului acesteia; cele trei trepte de episcop, preot și diacon, își au temeiul în slujirea „Marelui Arhiereu”, Care este în același timp și „Mare Preot” și „Diacon al lui Dumnezeu”. De asemenea, Sfântul Ciprian reflectă foarte amănunțit starea ierarhiei bisericești din acea vreme. El evidențiază rolul important al episcopului în viața comunității creștine. Episcopul Cartaginei contribuie la apariția unei opticii mai juridice și mai personale, legat de episcop.

Rolul structural al ierarhiei sacramentale în Biserică, slujirile specifice fiecărei trepte preoțești, ideea succesiunii apostolice ca și modul alegerii și hirotonirii candidaților la preoție sunt afirmate, cum nu se poate mai limpede, în aceste scrieri de o importanță cu totul excepțională. Lipsa referirilor la preoție în scrierile multora dintre ei nu înseamnă nicidecum și lipsa preoției din Biserică, ci numai lipsa contestării acesteia. În epoca postapostolică, nu se mai pune problema definirii învățaturii despre preoție, bine cunoscută și acceptată integral de întreaga Biserică. De aceea, scrierile postapostolice reflectă numai indirect învățătura despre preoție, ca una ce nu necesită puneri la punct.

În opera lor, preoția harică este subliniată în mod evident, cu cele trei trepte ale ei, desemnate prin termeni bine definiți. În operele scriitorilor creștini găsim indicii și în privința existenței unui cler inferior, situat între ierarhia sacramentală și poporul credincios.

III.5. Preoția în epoca constantiniană

Situația se schimbă radical în Biserică odată cu epoca Sf. Constantin cel Mare, care s-a alăturat încă de la început clerului creștin. Urmează o perioadă de afirmare a credinței creștine și aici un rol important l-a avut ierarhia bisericească, responsabilă și cu clarificarea unor probleme ivite în sânul creștinismului.

Dacă a crescut numărul preoților, au crescut și provocările noii organizării și pericolul foloaselor materiale dar și faptul că acum comunitățile deveneau mai mari și nu mai vorbim de comunități mici ca în Biserica primară sau din perioada persecuțiilor. Și

activitatea episcopilor era una mai complexă.

Rolul important al ierarhiei bisericești s-a evidențiat cel mai mult în clarificarea problemelor ivite în sânul creștinismului. Astfel, primul sinod ecumenic de la Niceea, din anul 325, ce a adunat episcopii din toată lumea, stabilește odată pentru totdeauna dogma Sfintei Treimi dar și elemente ce priveau clerul creștin. Tradiția bisericească consideră că au fost prezenți 318 participanți.

Prin toate măsurile întreprinse, Sf. Constantin a înălțat poziția clerului creștin în imperiu, acesta fiind scopul fundamental al legislației creștine de la începutul secolului IV. Unele sinoade locale au avut o importanță deosebită, întrucât au luat anumite hotărâri ce au fost recunoscute de întreaga Biserică.

După Sinodul I ecumenic, avem patru tipuri de unități bisericești: parohia episcopală, enoria, unitatea teritorială în frunte cu un horepiscop sau ceea ce s-a numit mai târziu un protopopiat, și unitatea eparhială sau mitropolitană, alcătuită în limitele unei provincii de stat, adică în limitele unei unități teritoriale ale Statului, formată din mai multe cetăți. Acestor patru unități bisericești li s-a adăugat chiar din prima jumătate a veacului IV și unitățile superioare mitropoliilor, numite dieceze sau exarhate.

După epoca constantiniană numărul clericilor era mai mare și puterea episcopilor era extinsă. Acum, episcopii au ajuns la o poziție importantă, egală cu cea a senatorilor. Dar și slujitorii bisericești au știut să aibă o relație specială cu imperiul. Preotul creștin devine un cetățean important și cu o imagine publică din ce în ce mai bine conturată, pe măsură ce se înmulțesc ocaziile în care el este implicat.

4. Preoția în două mari religii:

- o analiză comparată între iudaism și creștinism -

În acest capitol vom analiza într-o privire comparată elementele fundamentale dar și de detaliu în ceea ce privește tema tratată. Vom încerca să răspundem la întrebarea: Este preoția creștină o continuatoare a celei veterotestamentare?; există asemănări în sacerdoțiul iudaic și preoția creștină după timpul Mântuitorului Iisus Hristos?. Acestea sunt doar două aspecte aduse acum în vedere, însă cu siguranță ele sunt numeroase și este important să fie analizate cu multă atenție. Ne propunem să observăm și acele aspecte sau caracteristici ce se aseamănă, precum și pe acelea ce se deosebesc.

Chiar de la început trebuie spus că izvoarele biblice ne ajută să înțelegem că prin

preoția lui Israel s-a pregătit omenirea pentru a primi noua preoție adusă de Iisus Hristos, de aceea preoția lui Israel, până la venirea Mântuitorului, este un chip nedeplin, nedesăvârșit al preoției ce trebuia să vină.

În acest capitol vom prezenta deosebirile și asemănările în ceea ce privește, funcția preoției, slujitorul sfințit și treptele ierarhice ale preoției.

Cât privește funcția preoției vorbim despre preoția creștină ca o continuatoare a preoției veterotestamentare. Făcând apoi o incursiune făcută în istoria preoției iudaice și creștine relevă preocuparea constantă în a-L face cunoscut pe Dumnezeu și de a-L arăta lumii transpusă în practică în primul rând prin cei aleși sau afierosiți Domnului. Arătăm de asemenea, că se poate vorbi de o instituire directă a preoției, atât în iudaism, cât și în creștinism, de către Dumnezeu. Iar dacă în Legea Veche sacrificiile aduse de preoți erau sângeroase, în Legea cea Nouă ele sunt nesângeroase. De asemenea, în iudaism, după anul 70 sacrificiile sângeroase au încetat. Aici este un element de diferență important.

Cât privește locul de cult, în iudaism întâlnim sinagoga iar în creștinism întâlnim un locaș asemănător, biserica. Privitor la universalitatea preoției, despre aceasta se poate vorbi doar în creștinism, căci Iisus Hristos a poruncit ca noua credință să fie propovăduită tuturor neamurilor, în timp ce în iudaism, clerul nu depășea cadrul și interesul național.

Referitor la alegerea slujitorilor, dacă în Israel, preoția ținea de o seminție (a lui Levi), adică era limitată în ceea ce privește alegerea slujitorilor, în creștinism, arealul de alegere este universal. Privitor la cine putea face parte din cler, atât în iudaism cât și în creștinism, preoția a fost de vocație masculină. Și la evrei și în creștinism există ritualul ungerii sau afierosirii. Dacă în Israel, începând de la Moise „cei sfințiți” erau unși, în creștinism afierosirea are loc prin ritualul punerii mâinilor.

Sunt, de asemenea, stabilite în ambele religii îndatoriri morale pe care trebuie să le îndeplinească cei ce doresc să facă parte din casta preoțească. Și familia preotului era extrem de importantă. Aceeași situație o întâlnim și în creștinism, unde preotul are îndatorirea să vegheze la starea religioasă-morală a familiei sale.

Cât privește situația financiară a slujitorilor, celor israeliți le era interzis să dețină proprietăți și averi. Ei se întrețineau pe ei înșiși dar și familiile cu ce primeau la Templu: zeciuiala dar și părți din jertfele sângeroase și nesângeroase. Prescripții asemănătoare există și în creștinism, unde preotul nu se poate ocupa cu activități contrare preoției.

Privitor la organizarea castei sacerdotale în iudaism și creștinism, importanța ei a fost una covârșitoare. Există o similitudine în ceea ce privește treptele slujirii. Dacă în Israel avem marele preot, preotul (rabinul) și levitul, în creștinism avem episcopul, preotul și

diaconul. Există o asemănare în ceea ce privește rolul și importanța în viața religioasă a poporului a celor trei trepte de slujire. Diferența este că în cadrul creștinismului, în rândul treptelor de slujire au apărut, în timp, numeroase subdiviziuni.

Analiza realizată pe tema preoției în iudaism și creștinism relevă atât asemănări cât și deosebiri. De poate desluși clar superioritatea preoției creștine, întrucât ea este nu numai o împlinire a preoției Legii Vechi, cât mai ales o continuare a preoției lui Iisus, Cel Care a dorit ca slujitorii sfințelor altare să-I continue misiunea, aceea de a învăța, de a conduce și de a-i sfinți pe oameni.

*

Lucrarea arată că încă de la început faptul că preoția a jucat un rol important în societate, la aproape toata popoarele și în toate religiile, însă în mod deosebit în cele două religii monoteiste: iudaismul și creștinismul. Accentuarea rolului slujirii clerului în aceste timpuri constituie baza înțelegerii contribuției slujitorilor bisericești în definirea dogmelor creștinismului.

Bibliografie selectivă

I. Izvoare biblice și patristice

1. Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească și Ierarhia bisericească*, trad. Cicerone Iordăchescu, Institutul European, Iași, 1994.
2. *Scrierile Părinților Apostolici*, trad. de pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1979.

II. Volume, cărți:

1. Abrudan, pr. prof. dr. Dumitru; Cornițescu, diac. prof. dr. Emilian, *Arheologie biblică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
2. Achimescu, Nicolae, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, ed. a II-a, Ed. Tehnopress, Iași, 2008.

3. Amusin, I.D., *Manuscrisele de la Marea Moartă*, Editura Antet, Filipeștii de Târg-Prahova.
4. Arnaldes, R., *Il credente nelle religioni ebraica, musulmana e cristiana*, Ed. Jaca Book-Massimo, Milano, 1993.
5. Baron, Salo Wittmayer, *A social and religious history of the Jews*, vol. I, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1952.
6. Baus, Karl, *La chiesa apostolica e subapostolica*, vol. I, Ed. Jaca Book, Milano, 1992.
7. Baron, Salo Wittmayer, *A social and religious history of the Jews*, vol. II, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1952.
8. Beck, dr. A. M., *Misiunea rabinului*, Tipografia Mendelovici, Bucuresti, 1940.
9. Benoit, Andre, *Storia ecumenica della chiesa - Chiesa antica e chiesa orientale*, vol. I, Ed. Queriniana, Brescia, 1980.
10. Berg, Roger, *Histoire du rabbinat francais*, Les editions du Cerf, Paris, 1992.
11. Bianchini, Sergio, *Il sacerdozio cristiano*, Ed. Marietti, Torino, 1973.
12. Bihlmeyer, Karl; Tuechle, Hermann, *Storia della Chiesa*, vol. I, Ed. Morcelliana, Brescia, 1989.
13. Bonsirven, Giuseppe S.J., *Il giudaismo palestinese al tempo di Gesu Cristo*, trad în italiană de Giosue Marigliano, Ed. Marietti, Torino, 1950.
14. Bormans, M.; Pichit, P.; Rossano, Prato P.; Shih, J.; Shirieda, M.; Spada, D., *Le grandi religioni del mondo*, Ed. Paoline, Vatican, 1977.
15. Borrás, Alphonse; Routhier, Gilles, *Les nouveaux ministeres*, Ed. Mediaspaul, Montreal, 2009.
16. Braniște, pr. Ene, *Despre preoție*, Ed. Renașterea, Cluj Napoca, 2004.
17. Brillant, Maurice, Aigrain, Rene, *Histoire des religions*, vol. V, Ed. Bloud et Gay, Paris, 1953.
18. Bruders, H., *Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrz der apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175.*, Mainz, 1904.
19. Burtchaell, James Tunstead, *From synagogue to church*, Cambridge University Press, 1992.
20. Capelli, P.; Poli, E.; Ragazzi, C., *Ebraismo*, Ed. Studio Domenicano, Bologna, 1998.
21. Caquot, André; Ernest Gugenheim, *Il popolo d'Israele*, Ed. Laterza, Roma-Bari, 1977.

22. Casiday, Augustine; Norris Frederick W., *The Cambridge History of Christianity*, vol. 2, Cambridge, Ed. Cambridge University Press, 2007.
23. Cattaneo, Enrico, *I ministeri nella chiesa antica*, Ed. Paoline, Milano, 1997.
24. Catellani, Giuseppe, *Storia delle religioni*, vol. IV, Ed. Torinese, 1971.
25. Cavalletti, Sofia, *Il giudaismo intertestamentario*, Ed. Queriniana, Brescia, 1991.
26. Chapman, Geoffrey, *The jerome biblical commentary*, Prentice-Hall, Londra, 1968.
27. Charles; Pietri, Luce, *Histoire du cristianisme des origines a nos jours*, tome II, Nascence d'une chretiente (250-430), Paris, Ed. Desclee, 1995.
28. Chialda, M., *Sacrificiile Vechiului Testament*, Caransebeș, 1941.
29. Chifăr, Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. I, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2007.
30. Chițescu, prof. N.; Todoran, pr. prof. Isidor; Petreună, Pr. prof. I., *Teologia Dogmatică și Simbolică – Manual pentru Facultățile Teologice*, vol. II, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2005.
31. Chilton, Bruce, *A galilean rabbi and his bible*, The Camelot Press Ltd., Southampton, 1984.
32. Cody, Aelred, *A history of Old Testament priesthood*, Pontifical Biblical Institute, Roma, 1969.
33. Cohn-Sherbok, Dan, *Ebraismo*, ed. italiană în îngrijirea lui Elena Loewenthal, Ed. San Paolo, Milano, 2000.
34. Colson, Jean, *L'evêque dans les communautés primitives*, Les éditions du Cerf, Paris, 1951.
35. Coman, pr. prof. dr. Ioan. G., *Patrologie*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984.
36. Congar, Y.; Dupuy, B.-D., *L'episcopat et l'Eglise universelle*, Les éditions du Cerf, Paris, 1964.
37. Comte, Fernard, *Marile figuri ale Bibliei*, Ed. Humanitas, 1995.
38. Dabin, Paul, *Le sacerdoce royal des fideles*, L'Édition Universelle S.A., Paris, 1950.
39. Danielou, Jean, *La chiesa degli apostoli*, trad. în italiană de Pietro Lunghi, Ed. Archeosofica, Roma, 1991.
40. Daube, David, *The New Testament and rabbinic judaism*, The Athlone Press, London, 1956.

41. Dauvillier, Jean, *Les temps apostoliques*, Ed. Sirey, Paris, 1970.
42. Davies, J. G., *La chiesa delle origini*, trad. în italiană de Francesco Mei, Ed. Il saggiatore, Milano, 1966.
43. Delumeau, Jean, *Histoire vecue du peuple chretien*, tom. I, Ed. Privat, Toulouse, 1979.
44. Dennefeld, L., *Histoire d'Israel*, Librairie Bloud&Gay, Strasbourg, 1935.
45. Doubnov, Simon, *Histoire moderne du peuple juif*, Ed. du Cerf, Paris, 1994.
46. Drâmba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Ed. Saeculum I. O. și Ed. Vestala, București, 2000.
47. Dufour, Simon; Parent, Remi, *I ministeri*, ed. italiană în îngrijirea lui Roberto Laurita, Ed. Queriniana, Brescia, 1995.
48. Dufourcq, Albert, *Le christiansime primitif*, Ed. Plon-Nourrit et Cie, Paris, 1924.
49. Dupu, Constantin, *Sumar al marilor religii ale lumii și creștinismul*, Ed. Gnosis, București, 1998.
50. Dunn, Patrick J., *Priesthood*, Alba House, New York, 1990.
51. Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, trad. Cezar Baltag, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000.
52. Eisenberg, Josy, *Iudaismul*, trad. de C. Litman, Ed. Humanitas, 1995.
53. Epstein, Isidor, *Iudaismul – origine și istorie*, trad. de Țicu Goldstein, Editura Hasefer, București, 2001.
54. Felten, Giuseppe, *Storia dei tempi del Nuovo Testamento*, Libreria Editrice Internazionale, Torino, 1913.
55. Filoramo, Giovanni, *Istoria Religiilor - Iudaismul și creștinismul*, vol. II, trad. de Cornelia Dumitru, Ed. Polirom, 2008.
56. Flavio, Giuseppe, *Antichita Giudaiche*, trad. in italiana de Luigi Moraldi, vol. II, Ed. Torinese, Torino, 1998.
57. Floca, arhid. prof. dr. Ioan. N., *Drept canonic organic*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
58. Foerster, Friedrich Wilhelm, *The jews*, Farrar, Straus și Cudahy.
59. Fohrer, Georg, *Storia della religione israelitica*, trad. in italiana de Giovanni Odasso, Ed. Paideia, Brescia, 1985.
60. Frausini, Giovanni, *Il presbiterio*, Ed. Cittadella, Assisi, 2007.
61. Frend, W. H. C. , *The Rise of christianity*, Fortress Press, Philadelphia, 1984.

62. Gaster, Theodor, *Manuscrisele de la Marea Moartă*, trad. de Simona Dumitru, Editura Herald, Bucuresti, 2007.
63. Gaudin, Philippe, *Marile religii*, trad. de Sanda Aronescu, Ed. Orizonturi, Bucuresti, 2005.
64. Goguel, Maurice, *La naissance du christianisme*, Ed. Payot, Paris, 1946.
65. Goppelt, Leonhard, *L'eta apostolica e subapostolica*, trad. în italiană de Marisa Panini, Ed. Paideia, Brescia, 1986.
66. Gorce, Maxime; Mortier, Raul, *Histoire generale des religions*, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1945.
67. Guettee, Vladimir, *Histoire de l'Eglise*, tom. I, Paris, 1869.
68. Hamman, Adalbert G., *I cristiani del secolo secondo*, trad. in italiana de Adriana Crespi, Librairie Saggiatore, Milano, 1973.
69. Hauser, Hermann, *L'Eglise a l'age apostolique*, Les editions du Cerf, Paris, 1996.
70. Hefele, Charles Joseph, *Histoire des conciles*, tomul I, Ed. Letouzey et ane, Paris, 1907.
71. Heinisch, Paul, *History ot the Old Testament*, The Liturgical Press, Michigan, 1952.
72. Hill, Jonathan, *Ghid al istoriei creștinismului*, Ed. Casa Cărții, Oradea, 2008.
73. Holtzmeister, U. S. J., *Storia dei tempi del Nuovo Testamento*, trad. în italiană Sacc. Dott. C. Zedda, Ed. Marietti, Roma, 1950.
74. Jedin, Hubert, *Storia della Chiesa*, trad. in italiana de Elio Guerriero, Ed. Jaca Book, Milano, 1992.
75. Jeremias, Joachim, *Ierusalem au temps de Jesus*, Paris, 1967.
76. Jurcan, pr. dr. Ioan Emil, *Duhul Sfânt și provocările contemporane ale lumii*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Alba Iulia, 1999.
77. Idem, *Feminismul – o analiză teologică*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2000.
78. Idem, *Curs de Istorie și Filosofie al Religiilor*, Partea I, Alba Iulia, 2008.
79. Kessler, Edward; Wenborn, Neil, *A dictionary of jewish-christian relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
80. Kung, Hans, *Ebraismo*, trad. în italiană de Giovanni Moretto, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1997.
81. Lagrange, Marie-Joseph, *Etudes sur les religions semitiques*, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1905.
82. Lebreton, Jules, *Histoire d'Eglise*, Ed. Bloud & Gay, Paris, 1948.

83. Lebreton, Jules; Zeiller, Jaques, *Storia della Chiesa*, vol. II, trad. in italiana de Raffaello Farina, Ed. SAIO, Torino, 1977.
84. Lemaire, Andre, *Les ministeres aux origines de l'Eglise*, Ed. du Cerf, Paris, 1971.
85. Lenoir, Frederic, Tardan-Masquelier, Yse, *La religione*, ed. italiană în îngrijirea lui Paolo Sacchi, vol. I, Ed. Torinese, Torino, 2001.
86. Levine, Lee I., *Judaism and hellenism in antiquity*, Hendrickson Publishers, Seattle și Londra, 1998.
87. MacCulloch, Diarmaid, *Istoria creștinismului*, trad. de Cornelia Dumitru și Mihai Silviu-Chirilă, Ed. Polirom, 2011.
88. McLeod, Hugh, *The Cambridge history of christianity*, vol. IX, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
89. Manns, Frederic, *Le judaisme*, Franciscan Printing Press, Ierusalim, 1992.
90. Matsoukas, Nikos A., *Teologie Dogmatică și Simbolică*, vol. II, Ed. Bizantină, București, 2006.
91. Mălăiești, pr. I. Popescu, *Arheologie biblică*, București, 1924.
92. Michiels, *L'origine de l'episcopat*, Louvain, 1900.
93. Mihălțan, Episcopul Ioan, *Preoția Mântuitorului Hristos și preoția bisericească*, Ed. Episcopiei Oradea, Oradea, 2003.
94. Mitchell, Margaret M., Young, Frances M., *The Cambridge history of christianity*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
95. Moiescu, patriarhul Iustin, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, Ed. Anastasia, București, 2002.
96. Mommsen, Theodor, *Les lois religieuses des emperateurs romains de Constantin a Theodose II (312-438), Code Theodosien – Livre XVI*, introd și note de Roland Delmaire, Ed. du Cerf, Paris, 2005.
97. Neaga, dr. Nicolae, *Hristos în Vechiul Testament*, Sibiu, 1994.
98. Negoită, Athanase, *Noul Testament și Manuscrisele de la Marea Moartă*, Ed. Stephanus, București, 1993.
99. Noble, Thomas F. X.; Smith, Julia M. H., *The Cambridge history of christianity*, vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
100. Nola, Alfonso di, *Ebraismo e giudaismo*, Ed. Riuniti, Roma, 1996.
101. Noth, Martin, *Storia d'Israele*, ed. italiană în îngrijirea lui Carla Marocchi Santandrea, Ed. Paideia, Brescia, 1975.
102. Osborne, Kenan B., *Priesthood*, Paulist Press, New York, 1988.

103. Penna, Angelo, *La religione di Israele*, Ed. Morcelliana, Brescia, 1958.
104. Perrot, Charles; Serafini, Filippo, *Ministri di Dio custodi del popolo*, ed. San Paolo, Torino, 2009.
105. Petuchowski, Jakob J.; Thoma, Clemens, *Lexiconul Herder al întâlnirii iudeo-creștine*, trad. de Dumitru Ionescu-Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2000.
106. Preda, dr. Constantin, *Credința și viața Bisericii primare – o analiză a Faptelor Apostolilor*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii ortodoxe Române, București, 2002.
107. Rambaux, Claude, *La genese du judaisme et du christianisme*, Ed. Latomus, Bruxelles, 2011.
108. Rapp, Claudia, *Holy Bishops in Late Antiquity*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 2005.
109. Ringgren, H.; Strom, A. V., *Les religions du monde*, Ed. Payot, Paris, 1960.
110. Ringgren, Helmer, *Israele*, Ed. Jaca Book, Milano, 1987.
111. Rodriguez, Angel Aparicio; Casas, Joan Maria Canals, *Dizionario Teologico della vita consacrata*, ed. italiană în îngrijirea lui Tullo Goffi și Achille Palazzini, Ed. Ancora Milano, 1994.
112. Runcan, Nechita, *Studii de teologie istorie istorică și patristică*, vol. I, Iași, Ed. Performantica, 2005.
113. Sanders, Ed Parish, *Il giudaismo*, ed. italiană în îngrijirea lui Piero Capelli, Ed. Morcelliana, Brescia, 1999.
114. Schafer, Peter, *Histoire des juifs dans l'antiquite*, Ed. du Cerf, Paris, 1989.
115. Schurer, Emil, *Storia del popolo giudaico al tempo di Gesu Cristo*, vol. Iși II, trad. în italiană de Graziana Soffritti, Ed. Paideia, Brescia, 1985.
116. Schelkle, Karl Hermann, *Discepoli e apostolato*, trad. in italiana de Antonio Bonore, Ed. Paoline, Roma, 1966.
117. Semen, pr. prof. dr. Petre, *Arheologia biblică în actualitate*, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
118. Simon, Marcel, Andre Benoit, *Giudaismo e cristianesimo*, Ed. Laterza, 1978.
119. Siniscalco, Paolo, *Le antiche chiese orientali*, Ed. Citta Nuova, Roma, 2005.
120. Smith, Henry Preserved, *The religion of Israel*, T. & T. Clark, Edinburgh, 1927.
121. Steinhardt, N., *Eseuri despre iudaism*, trad. din franceză de Viorica Nișcov, Ed. Humanita, București, 2006.

122. Stemberger, Gunter, *Farisei, sadducei, esseni*, trad. în italiană de Giovanni Pontoglio, Ed. Paideia, Brescia, 1993.
123. Teodorescu, pr. lect dr. Mihail, *Viața creștină în secolul apostolic*, Târgoviște, Ed. Biblioteca, 2008.
124. Tofană, pr. conf. dr. Stelian, *Iisus Hristos Arhiereu veșnic după epistola către Evrei*, ed. a II-a, Cluj, 2000.
125. Tourniac, Jean, *Melchisedec*, trad. din lb. franceză de George Scrima, Ed. Herald, București, 2009.
126. Tomasovic, Mirko, *Melchisedek e il sacerdozio di Cristo*, Ed. Messagero di S. Antonio, Padova, 1993.
127. Trocme, Etienne, *Il cristianesimo delle origini*, Ed. Laterza, 1977.
128. Ursi, Corrado, *Sacerdozio ministeriale*, M. D'Auria Ed. Pontificio, Napoli, 1970.
129. Vanhoye, Albert S.J., *Sacerdoti antichi e nuovo sacerdote*, trad. în italiană Mario Bissi, Ed. Elle Di Ci, Torino, 1985.
130. Vanhoye, Albert; Manzi, Franco; Vanni, Ugo, *Il sacerdozio della nuova alleanza*, Ed. Ancora, Milano, 1999.
131. Vaux, R. de, *Les institutions de l'Ancien Testament*, Ed. du Cerf, Paris, 1960.
132. Verzan, pr. Dr. Sabin, *Preoția ierarhică sacramentală în epoca apostolică*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1991.
133. Vilela, Albano, *La condition collegiale des preters*, Ed. Beauchesne, Paris, 1971.
134. Vincent, *Le judaisme*, Librairie Bloud & Gay, Strasbourg, 1932.
135. Waldenfels, Hans, *Nuovo Dizionario delle religioni*, ed. italiana de Paolo Branca, Ed. San Paolo, Milano, 1993.
136. Wipszycka, Ewa, *Storia della Chiesa nella tarda antichità*, trad. în italiană Vera Verdiani, Ed. Mondadori, 2000, Milano.
137. Zellentin, Holger M., *Rabbinic Parodies: Imitation and Subversion in Talmud and Midrash*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
138. Zizioulas, Metropolit Jean, *L' Eglise et ses institutions*, Les editions du Cerf, Paris, 2011.

III. Reviste și instrumente auxiliare din domeniu

A. Dicționare, enciclopedii

1. Attias, Jean-Christophe, Esther Benbassa, *Dicționar de civilizație iudaică*, trad. de Șerban Velescu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2005.
2. Barrett, David B., *World christian encyclopedia*, Oxford University Press, Oxford, 1982.
3. Berardino, Angelo di, *Nuovo Dizionario Patristico e di antichità cristiane*, Ed. Marietti, Genova-Milano, 2006.
4. Berardino, Angelo di, *Dizionario Patristico e di antichità cristiane*, Ed. Marietti, Genova, 2004.
5. Calabrese, G. – Goyret, Ph. – Piazza, O.F., *Dizionario Ecclesiologia*, Ed. Citta Nuova, Roma, 2010.
6. Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alian; *Dicționar de simboluri*, trad. de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș, Ed. Polirom, 2009.
7. Cross, F.L., *The Oxford dictionary of the christian church*, Ed. Oxford University Press, Oxford, 2005.
8. Dagobert, Runes D., *Dicționar de iudaism*, traducere din limba engleză de Viviane Prager, Editura Hasefer, București, 1997.
9. Deiana, Giovanni; Marcheselli-Casale, Cesare; Panimolle, Salvatore A., *Dizionario di spiritualità biblico-patristica*, Ed. Borla, Roma, 2012.
10. *Dicționar enciclopedic de iudaism - Schiță a istoriei poporului evreu*, trad. de Viviane Prager, C. Litman și Țicu Goldstein, Ed. Hasefer, București, 2000.
11. *Dizionario comparato delle religioni monoteistiche*, trad. în italiană de Giancarlo Benzi, Ed. Piemme, 1991.
12. Eliade, Mircea, *Enciclopedia delle religioni*, ed. italiană, vol. 6, Ed. Jaca Book, Milano, 2003.
13. Eliade, Culianu, *Dicționar al religiilor*, trad. din lb. franceză de Dan Petrescu, Ed. Polirom, 2007.
14. *Encyclopedia Judaica*, vol. X, Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem, 1972.
15. *Enciclopedia del cristianesimo*, Istituto geografico De Agostini, Novara, 1997.
16. *Enciclopedia iudaismului*, coordonator Geoffrey Wigoder, trad. de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, 2006.

17. Evans, Craig A., *Encyclopedia of the historical Jesus*, Taylor & Francis Group, New York, 2008.
18. Ferguson, Everett, *Encyclopedia of early christianity*, Garland Publishing, New York & Londra, 1990.
19. Filoramo, Giovanni, *Dizionario delle religioni*, Ed. Einaudi, Torino, 1993.
20. Grossi, Vittorino; Panimolle, Salvatore A.; Meloni, Pietro, *Dizionario di spiritualita biblico-patristica*, Ed. Borla, Roma, 2013.
21. Khoury, Adel Theodor, *Dizionario delle religioni monoteistiche*, Edizioni Piemme, 1991.
22. Isaac, Benjamin; Shahar, Yuval, *Judaea-Palestina, Babylon and Rome: Jews in antiquity*, Ed. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012.
23. Neusner, Jacob; Avery-Peck, Alan J.; Green, William Scott, *The encyclopaedia of judaism*, vol. IV, Brill Publishing, Leiden și Boston, 2003.
24. Nola, Alfonso M. di; Adriani, Maurilio; Chiavacci, Enrico; Mannucci, Valerio; Olivieri, Samuele; Vinay, Valdo, *Enciclopedia delle religioni*, vol. II, ed. Vallecchi, 1970.
25. Poupard, Paul, *Grande Dizionario delle religioni – Dalla preistoria ad oggi*, Ed. Piemme, Casale Monferato, 2000.
26. Vigni, Giuliano, *Dizionario del Nuovo Testamento*, vol. III, Ed. Paoline, Milano, 2006.
27. Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia du judaisme*, Ed. Cerf/Robert Lafont, Paris, 1996.
28. Zoffoli, Enrico, *Dizionario del cristianesimo*, introd. de Luigi Bogliolo, Sinopsis Iniziative Culturali, Roma, 1992.

B. Articole și studii

1. Coman, pr. prof. Ioan G., *Sensul și sarciniile preoției după Sfinții Părinți ai primelor patru secole*, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-2/1972.
2. Galeriu, pr. Constantin, *Slujirea preoțească după Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție*, în rev. „*Studii Teologice*”, nr. 1-2/1977, București.

3. Mihoc, pr. lect. dr. Constantin, *Ierarhia bisericească în literatura patristică a primelor trei secole*, Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din București, Editura Universității din București, 2003.
4. Neaga, pr. prof. Nicolae, *Preoția în lumina Vechiului Testament*, în rev. „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9/1977.
5. Poli, Elisei, *Ebraismo*, în rev. „Sette e Religioni”, nr.4/1995, Edizioni Studio Domenicani.
6. Resceanu, pr. conf. dr. Ștefan, *Civilizația asiro-babilonienilor: Literatura și religia*, în Analele Universității din Craiova, Seria Teologie, Anul VIII, nr. 11/2003, Ed. Universitaria, Craiova.
7. Rus, drd. Remus, *Funcția preoției în Marile Religii*, în rev. „Ortodoxia”, nr. 4/1973.
8. Stăniloae, pr. prof. Dumitru, *Iisus Hristos, Arhiereu în veac*, în rev. „Ortodoxia”, nr.2/1979, București.
9. Turcan, pr. prof. Virgil, *Alegerea episcopilor în Biserica primară din Alexandria*, în rev. „Altarul Banatului”, nr. 11-12/1946.
10. Vasilescu, diac. prof. Emilian, *Religia evreilor după dărâmarea Ierusalimului*, în rev. „Ortodoxia”, nr. 4/1958.